

Școala românească din Șcheii Brașovului. Începuturi

VASILE OLTEAN

Împrejurările istorice au făcut ca Brașovul – și când spunem Brașov înțelegem și cartierele mărginitoare: Șchei, Bartolomeu, Blumăna – să fie ancorat în viața spirituală, favorizat de un tumultuos emporiu economic, neguțătoresc, găsindu-și întotdeauna resursele de a răspunde tuturor cerințelor de natură spirituală cu care se confrunta.

Învățământul, în înțelesul său educațional, formativ și informativ, trebuie căutat încă sub colbul atât de ocult al arheologiei și mărturiilor sporadice. Înțelegem să spunem învățătură și popor învățat în momentul în care el a devenit creștin și aceasta coincide cu perioada formării noastre ca popor. Sunt numeroase mărturii cu privire la viața creștină pe pământul Daciei noastre, în primul mileniu, și în acest sens mormintele sfinților martirizați și ale creștinilor, care au ținut piept năvălitorilor păgâni, sunt de netăgăduit¹. În vâltoarea acestor vremuri învățătura se rezuma la cunoașterea dogmatică a moralei creștine și ea își avea la bază mărturiile bizantine cu care eram în contact direct înaintea creștinării slavilor de sud (an 883)². Spre noi veneau din Bizanț cărțile de înțelepciune ale lui Ioan Gură de Aur, Efrem Sirul, Ioan și Petre Damaschin, Ioan Cantacuzino ș.a. sub formă de *Sbornice, Didahii, Parimii, Omilii, Cazanii* etc., care aveau în egală măsură întrebuințare bisericească și școlară.

În sensul acestei afirmații pledează și o recentă descoperire în Șcheii Brașovului, constând dintr-un fragment de *Omiliar*, datând din veacurile XI-XII, al cărui conținut didactic nu poate fi contestat³. Descoperirea acestui manuscris vine să pună un semn de întrebare asupra vechimii școlii din Șcheii Brașovului, căreia *Istoria învățământului*⁴ îi identifica existența în veacul al XVI-lea ca „școală

¹ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române. 1980; I. G. Coman, *Părinții protocreștini în epoca străromână*, București, 1978.

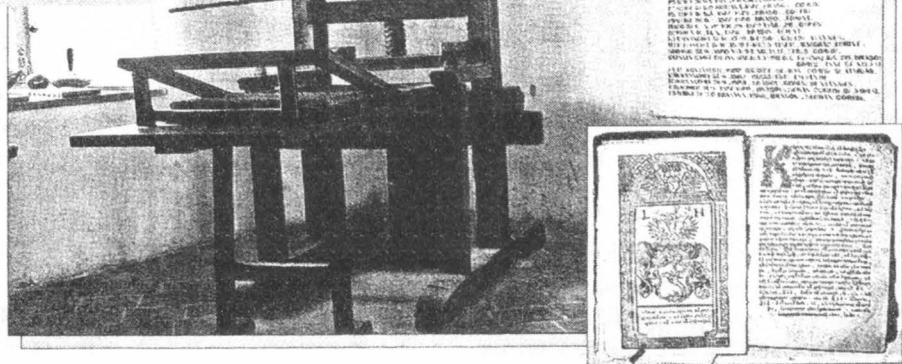
² Boris, conducătorul bulgarilor, devine cumnatul împăratului bizantin Mihai Paleologul, iar Metodiu și Kiril traduc cărțile de cult în limba slavă, alcătuiind mai întâi alfabetul glagolitic, iar urmașii lor (Naum, Anghelar, Golzbeke) stilizează alfabetul chirilic, întrebuințând ca model alfabetul grecesc.

³ Vasile Oltean, *Școala românească din Șcheii Brașovului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 14.

⁴ *Istoria învățământului în România*, vol. I, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983, p. 113-114.

umanistă de slavonie”. Pentru importanța și ineditul acestei descoperiri, reproducem în continuare câteva fragmente din manuscris:

„Avel era blând cu fratele său, de asemenea către Dumnezeu era cucernic. Să nu ne supărăm unul pe altul ca să nu jignim și pe Dumnezeu a-l supăra, ci unul pe altul să ne învățăm și pe Dumnezeu a-l cinsti. Căci mânia asupra oamenilor și asupra lui Dumnezeu mânia va fi. Când iubirea ta de arginți, fără de minte în grămadă se va aduna, curgerilor ei deja nu va mai fi oprire. Cel sortit la pierzare într-un fel va putrezi și întinăciunea păcatelor va înjumătăți. Oare, ce virtuos nu va zice: cum iubitorul de argint vrea să fie virtuos, ce virtute are el oare? Nici una, ci el pe toți își are sieși dușmani, de la toți vrea să răpească, căci (*sic!*) lui, dacă întreaga averea i-ai da-o tu tot nici un fel de virtute nu vei avea în fața lui, ci se mai și mânie, căci n-ai avut mult și nu i-ai dat mult. Dacă, încă și întregului univers l-ai face stăpân, el nu are virtute. I se pare că nimic nu a luat...”⁵

Muzeul Primei Școli Românești.
Tiparnița diaconului Coresi (1556-1583)

⁵ Arhiva Muzeului Primei Școli Românești, fond *Carte Veche*, ms. necatalogat.

Pe de altă parte, cronica bisericii „Sf. Nicolae” din Șcheii Brașovului spune, spre înțelesul tuturor, că la anul 1495 „s-au zidit sfânta biserică și școala”⁶.

Aceasta nu exclude existența unui lăcaș de învățătură mai vechi și, ca dovadă, o bulă papală emisă de Bonifaciu al IX-lea în 15 decembrie 1399 solicită convertirea creștinilor ortodocși din Șchei la catolicism, aceștia primind învățătură de la „pseudodascăli” ca și creștinii din episcopiile Milcovului și Argeșului⁷. Extragem câteva fragmente semnificative din acest document aflat în colecția de documente latino-germane din Transilvania⁸, pe care îl reproducem prin traducere din limba latină: „Bonifaciu, episcop, slujitorul slujitorilor lui Dumnezeu, tuturor credincioșilor întru Hristos, care vor vedea această scrisoare, sănătate și binecuvântare apostolească. Pe acei credincioși întru Hristos, care consideră că a ridica mâna ajutoare pentru sporirea preasfintei credințe catolice în mod benevol constituie un merit pios pe lângă Dumnezeu, prin scrisoarea noastră îi îndemnăm să dedice aceste sporiri ale puterilor trupului lor și pentru ca la aceasta credincioșii înșiși să fie mai puternic animați, ca să spere să dobândească cât (*sic!*) mai mari foloase pentru sufletele lor, câteodată pentru aceasta lor le lărgim darurile sufletești, anume indulgențele și iertările (păcatelor).

Deoarece, după cum am înțeles, în târgul numit Corona⁹ sau mai popular Brascho, din dieceza de Strigoniu, situat la granițele creștinătății (catolice), în care oraș locuiește și trăiește o mulțime, atât de greci, valahi, bulgari, armeni, cât și de alți necredincioși, care au o biserică pentru folosul lor și slujba zeilor (*sic!*) împreună cu credincioșii întru Hristos care trăiesc aici, mulți dintre aceștia și alți necredincioși, care acum vin pentru ca, inspirați de milostivirea divină, să se convertească la credința sus-numită și care doresc să fie curățiți de vechea murdărie și pată la fântâna sfântă a botezului și hotărâsc în mod lăudabil să persiste și dacă în această intenție a lor evlavioasă și în dorința lor lăudabilă nu sunt păstrați și întăriți cu neîntreruptă pregătire, cu ajutoare și cu iubire, este de temut, într-adevăr, că această dorință și intenție a tuturor acelora se va năruie de tot.

⁶ Candid Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, vol. I, Brașov, 1943; Octavian Șchiu, Livia Bot, Radu Tempea, *Istoria sfintei beseareci din Șcheii Brașovului*, Cluj-Napoca, 1969; Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Șcheii Brașovului*, vol. V, Brașov, 1906, p. 177.

⁷ Ștefan Bărsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești: sec. XI-XV*, București, Editura Academiei, 1976, p. 33.

⁸ Franz Zimmermann, Karl Werner, Georg Müller, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenburgen*, Hermanstadt, 1902.

⁹ Sub numele latinesc de „Corona” Brașovul apare consemnat la anul 1235 (devenit Kronstadt în limba germană), iar la 1252 găsim numirea de „Barasu” și la 1288 „Braso”.

Așadar, noi care tindem cu dorință încordată să fie mărită credința sus-zisă în timpurile noastre, rugăm, sfătuim și îndemnăm întru Domnul pe voi toți și vă poruncim cu toate acestea pentru iertarea păcatelor, ca să vă sfătuți astfel, ca pe cei necredincioși în această intenție și dorință să-i păstrați cu învățături stătătoare și cu pilde de vorbă bună și să-i întăriți zilnic ajutându-i și să vă sfătuți să le dați acest ajutor evlavios și fructuos și această iubire, pentru ca prin aceasta acei necredincioși să-și poată și trebuie să-și îndeplinească fericit această dorință și intenție a lor și pentru ca voi, prin aceasta ca și prin alte fapte bune, pe care le faceți, fiind inspirați de Dumnezeu, să puteți să ajungeți la bucuriile fericirii veșnice. Căci noi, cuvioși de mila atotputernicului Dumnezeu și a fericților apostoli ai săi, Petru și Pavel, iertăm pe toți cei care se căiesc cu adevărat și care mărturisesc și care întăresc pe acei necredincioși pentru a urma în mod fericit această intenție și dorință a lor, după cum este arătat mai înainte și venindu-le în sprijin, le acordă ajutorul și iubirea lor cu milostivire pentru un timp de patru ani și de tot atâtea 40 de zile de căințele care le-au fost impuse prin acestea, pe durata zilelor viitoare, pe veci. Dat...¹⁰.

Se poate înțelege din contextul documentului că în Șcheii Brașovului exista o populație cunosătoare de carte, care putea fi atrasă la învățătura catolică. Acestei școli îi slujea și *Omiliarul* prezentat mai sus, precum și alte cărți, care, prin vitregia timpurilor, s-au pierdut.

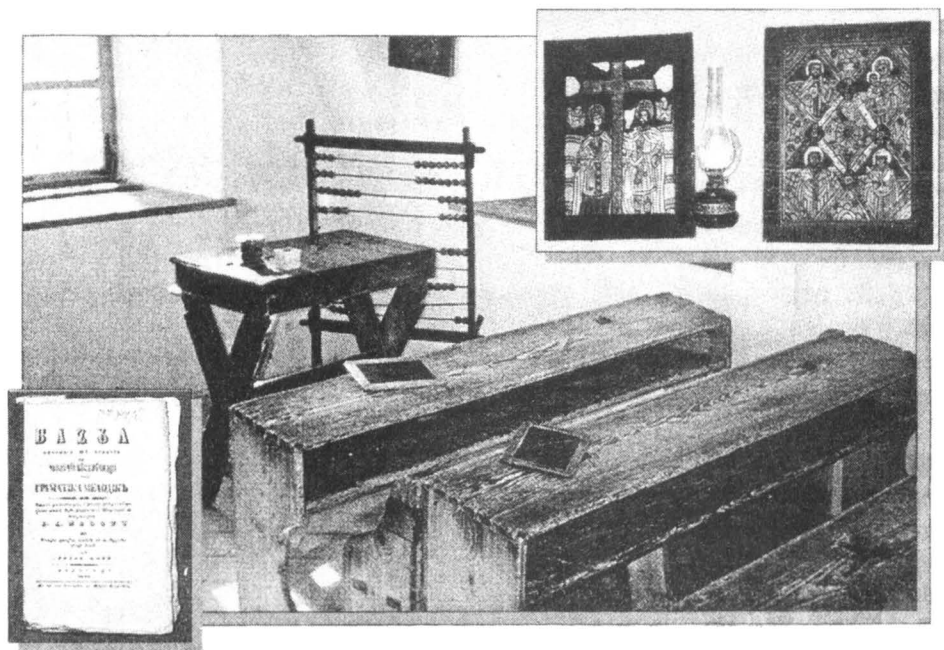
Considerată într-o vreme „școală pentru fiii de iobagi” din Șcheii Brașovului de la anul 1495¹¹, școala din Șchei se dovedește, așadar, a fi mult mai veche. Aici activau ca dascăli Gheorghe grămăticul, cunoscut în documentele oficiale ale Brașovului între anii 1480-1506; dascălul Dobre („Dobro Scolasticul”) și un alt Gheorghe grămăticul între anii 1531-1537. În aceeași perioadă grămăticul Radu însoțește pe popa Coman din Șchei la curtea lui Vlad Călugărul (1481-1484) și un alt Radu grămătic în anul 1541 se găsea la curtea lui Radu Paisie al Țării Românești; grămăticul Oprea, între anii 1536 și 1542, conduce mai multe solii la curtea lui Radu Paisie; grămăticul Nan, la Mircea Ciobanul; grămăticul Costea, la același domn, apoi Stoica Dobromir și dascălii Stoican și Stanislav, la Vlad Înecatul; dascălul Sava, la Alexandru Lăpușeanu – ca să amintim doar câțiva dintre dascălii acestei școli, cunoscuți exclusiv din documentele germane oficiale ale Brașovului, care consemnau doar misiunea lor diplomatică, îndeplinită în favoarea Cetății.

Bineînțeles că prin prezența grămăticilor și dascălilor, dar mai ales prin legăturile pe care aceștia le întrețineau cu voievozii Munteniei și ai Moldovei, școala avea de câștigat nu numai material, în baza daniilor și subvențiilor, dar și

¹⁰ Vasile Oltean, *op.cit.*, p. 12-13.

¹¹ Andrei Bârseanu, *Istoria școalelor centrale greco-catolice din Brașov*, Brașov, 1902, p. 5.

spiritual, prin cărțile și manuscrisele donate bisericii. Ca rezultat al acestei bogate vieți școlare protejate de biserica voievodală Sf. Nicolae și preoții cărturari, slujitori ai bisericii și școlii, la 1597 se ridică o nouă clădire a școlii, socotită monumentală la acea vreme. Din darea de seamă pe care protopopul bisericii, Mihai, o face pentru autoritatea locală, în limba germană, imediat după terminarea lucrărilor, reiese că a costat 375 florini, iar în Brașov erau doar 14 case a căror valoare depășea 300 florini.

*Muzeul Primei Școli Românești. Sala de clasă
Anton Pann (1797-1854)*

Pentru această perioadă, cărțile de școală, în cea mai mare parte, erau reprezentate de cărțile bisericești, folosite atât pentru învățatură, cât și pentru învățarea scris-cititului, servind pentru învățarea limbilor slavă și română, a scrierii chirilice, cât și pentru inițierea în cunoașterea și practicarea ritualului, a textelor cu conținut filozofic-creștin și a praxilelor bisericești. Dintre cele încă păstrate în Șchei menționăm *Omiliarul* din veacurile XI-XII (amintit mai sus), *Scara Sf. Ioan, egumenul mănăstirii Sinai-Athos*, cunoscută sub numele de *Leasvița* (ms. 17);

Cuvântările lui Efrem Sirul – carte folositoare de suflet; Învățăturile morale din viețile sfinților – pilde de folos sufletesc, toate aparținând copiștilor locali și date pentru veacurile XIV-XV¹².

O dată cu aducerea tiparului coresian de la Târgoviște la Brașov (1556), nu numai că se asigura școala cu noi cărți atât de necesare, dar constatăm un număr mare al grămăticilor și dascălilor cărora diaconul Coresi li se adresa direct („să fie grămăticilor de învățătură” – spunea în *Psaltirea* din 1577, sau „și am scris cu tipariul voao fraților românilor, să fie pre învățătură” – în *Întrebarea creștinească*). Remarcabilă pentru această perioadă este activitatea popii Costea († 1477); popii Dobre (1541-1572, copist de manuscrise); diacului Oprea (autorul unui *Octoih românesc* la 1570); popii Voicu (1572-1578, autorul cărții *Învățături morale din viețile sfinților*); protopopului Iane (1575-1591, colaborator coresian, traducătorul *Cazaniei a II-a*, autorul primei scrisori românești la Brașov); protopopului Mihai (1578-1604, colaborator coresian, ctitorul școlii de piatră din 1575) ș.a.¹³

Din epilogul *Octoihului*, copiat la 1570 de diacul Oprea, reiese că școala din Șchei avea două secții: un curs primar și altul superior, el fiind „dascăl mai mare ucenicilor cine învață dascălie”; alături de limba română se învățau și limbile slavonă și latină; școala funcționa atât în clădire proprie, cât și într-un „slon”, menționat, de altfel, și în catastifele din Șchei¹⁴.

Alături de cărțile menționate mai sus se folosea și un *Manual de filozofie*, descoperit recent în arhiva Muzeului bisericii din Șcheii Brașovului¹⁵. În prima parte a manualului, copiat de dascălul Barbu Hoban din Șchei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se prezintă în limba greacă „harismele” (virtuțile) sub formă florilegică, expunând sub formă de copaci toate noțiunile de morală și etică, pozitive și negative, pentru a putea fi mai ușor recepționate de elev. Manualul continuă cu prezentarea operei mai multor filozofi creștini (Ioan Damaschin, Ioan Gură de Aur, Petru Damaschin, Efrem Sirul ș.a.), de data aceasta în limbă slavă. Și tot în limbă slavă, scurte citate din filozofii greci și latini: Aristotel, Democrit, Clitarh, Filo, dar și filozofi creștini și chiar citate din textele biblice. Un fragment este dedicat lui Euripide (8 file) cu citate din operele sale și un alt sector al manualului este destinat primului egumen, călugărul Nicodim de la Tismana, redând corespondența sa cu mitropolitul Chiprian al Rușilor și Eftimie de Târnovo

¹² Vasile Oltean, *Școala de copiști din Șcheii Brașovului*, în „Astra”, an XV (1980), nr. 11, p. 4.

¹³ Idem, *Școala românească*, p. 30-43.

¹⁴ Arhiva Muzeului Primei Școli Românești, fond *Protocoale*, Catastif 58 (*Catastiful dascălilor*), p. 56.

¹⁵ Vasile Oltean, *Un străvechi manual de filozofie din arhiva istorică a Muzeului bisericii „Sf. Nicolae”*, în „Mitropolia Ardealului”, an XXVIII (1983), p. 5-6.

al Bulgarilor, precum și o scrisoare a lui Nicodim din Italia, scrisă în condițiile în care participa la sinodul de la Florența din partea Munteniei. Partea a doua a manuscrisului școlar îi aparține primului ierarh al Moldovei, Teoctist, cuprinzând fragmente din înțelepții creștini ai primelor veacuri creștine¹⁶.

Până în veacul al XVII-lea școala din Șchei nu suferă modificări privind conținutul educațional, dar în veacul următor ea parcurge drumul către un învățământ complex, încadrat în sistemul școlilor „naționale neunite”. conduse de la Sibiu de brașovenii Dimitrie Eustatievici (1786-1796), autorul primei gramatici românești (1757), și Radu Tempea V (1796-1808), și el autor al unei gramatici românești de structură latină (1797). Depășind condițiile unui învățământ elementar, această școală șcheiană îndeplinește atribuțiile sistemului de învățământ public, specificat în actul oficial al Transilvaniei, *Ratio Educationis, 1770-1779*, înglobând cele trei sisteme didactice: „școală trivială” (elementară) cu 1-2 învățători, „școală capitală”, sau „școli reale, și normale”, frecventate de viitorii gimnaziști. Documentele din Șchei confirmă existența, pentru această perioadă, a mai multor lăcașe de școală, iar vechiul lăcaș se etajează (dovedindu-se neîncăpător) la anul 1760, fiind descris în cronicile oficiale „edificium magnum et digestum, sive duarum contignationum” (edificiu mare și bine împărțit, cu două etaje). La rândul său, călugărul iezuit Fasching, în trecere prin Brașov, consemna: „A treia suburbie (a Brașovului – Șcheiul) se înalță măreț pentru valahi, o biserică de rit grecesc și o școală de scris și citit ... și chiar și oameni mari și căsătoriți sunt în această școală...”¹⁷.

După realizarea noului lăcaș se aleg inspectori școlari (din rândul negustorilor din Șchei), noi dascăli, cunoscuții cărturari: Petcu Șoanu – autorul primului calendar almanah (1731-1739), Radu Duma, Zaharia Duma, Ioan Duma; din Polonia este adus Alexandru Polonul și ca un aspect înnoitor se preda și limba greacă prin dascălii Necula Câmpulungeanu și Enache, elevii învățând diferențiat și plătind diferențiat: „copiii care vor învăța la *Octoih* să dea plată fl. 6; care vor învăța la *Psaltire* – 10 fl.; la gramatică – 20 fl.”, se specifică în *Catastiful dascălilor*; scris de Radu Duma la anul 1768¹⁸. Familiile de cărturari Grid, Tempea, Hoban, Baran, Corbea colaborează cu școala în calitatea lor de preoți ai bisericii, dascăli ai școlii și autori de manuscrise cu dublă folosință, școlară și bisericească. Pentru școală se scriu, se copiază și se procură noi cărți, dintre care menționăm: *Bucoavnă pentru învățarea pruncilor*. Râmnic, 1749; *Învățătura creștinească*, Blaj, 1756; *Bucvar sau începere de învățatură celor ce vor să învețe carte cu slove latinești*, Viena, 1771; *Ducere de mână către aritmetică sau socoteală pentru treaba pruncilor românești, celor neuniți, ce învață la școlile*

¹⁶ Arhiva Muzeului Primei Școli Românești, fond *Carte Veche*, ms. 43.

¹⁷ Andrei Bârseanu, *op.cit.*, p. 4-5.

¹⁸ Arhiva Muzeului Primei Școli Românești, fond *Protocoale*, Catastif 3, p. 12.

cele mici sau Aritmetica românească și nemțească, Viena, 1777; *Ducere de mână către cinstea și dreptatea, adică la copiii rumunești, cei ce în școlile cele mici să învață spre cetania rânduitei carte*, Viena, 1777; *Bucvariu pentru pruncii cei rumânești, carii să află în crăiia unjurească și în hotarele ei împreunate*, Viena, 1777; *Carte trebuincioasă pentru dascălii școalelor de jos, românești, neunite*, Viena, 1785; *Ducere de mână către aritmetică sau socoteala pentru treaba pruncilor rumânești, ce se învață în școlile cele mici*, Viena, 1785; Gheorghe Șincai, *Îndreptarea către aritmetică – întâia carte*, Blaj, 1785; *Bucoavnă pentru pruncii cei rumânești carii să află în Marele principat Ardealului*, Sibiu, 1788; Ioan Piurariu Molnar, *Retorica, adică învățătura și tocmirea frumoasei cuvântări*, Buda, 1798 ș.a.

Acest avânt educațional își are sorgintea în curentul iluminist al Ardealului, favorizat, oarecum, și oficial, căci Curtea din Viena elaborează, la 24 mai 1774, „Reguli directive pentru îmbunătățirea învățământului din școlile elementare sau triviale, sârbești și românești neunite”, conform cărora toți copiii între 6 și 12 ani trebuiau să frecventeze școala, iar autoritățile bisericești erau obligate să raporteze situația școlară. La puțin timp (6 decembrie 1774) se elaborează și „Planul general pentru școlile germane normale, principale și triviale”, urmat, în 1777, de „Organizarea educației și a întregului învățământ din Regatul Ungariei și provinciile anexate lui *Ratio Educationis*”¹⁹. Într-o statistică transilvăneană din 1841 se confirmă că în Ardeal erau 1628 școli în cele 2840 sate, între care doar 298 românești (285 ale românilor neuniți și 14 ale uniților), deci aproape jumătate din satele românești erau lipsite de lăcaș de învățatură. În Transilvania ființau în această perioadă numai două preparandii pentru pregătirea dascălilor, cea de la Arad (înființată la 1812) și cea de la Oradea pentru românii uniți, cea de la Sibiu (înființată de Dimitrie Eustatievici) fiind desființată abuziv. Până la revoluția pașoptistă învățământul din Imperiul habsburgic s-a bazat exclusiv pe *Ratio Educationis*, emis în 1806, prin care se stabileau următoarele tipuri de școli: primară, gramaticală cu trei clase; gimnazială cu cinci clase; liceul cu șapte clase; academie pentru doi ani; universitatea pentru cinci ani.

Ca urmare, la 1802, folosindu-se de aceste porțițe, românii din Schei înființează o „școală capitală cu trei clase”, la care, „afară de rânduitele și știutele învățături”, se însușeau limbile germană, maghiară, latină și greacă, „dascăl mare” pentru școala capitală fiind numit poetul iluminist Ioan Barac, cu obligația de „a învăța pruncii gramaticește, unjurește și nemțește și pe lângă acestea și alte trebuincioase științe frumoase”, întrucât „filozofia deplin a săvârșit-o”. Al doilea dascăl, Mihăilă Munteanul, „învăța pruncii învățătura credinței, temeiurile cele dintâi ale limbii nemțești și unjurești, învățătura năravurilor celor bune și alte

¹⁹ George Bellisimus, *Date despre înființarea școlii elementare capitale române gr.or. din Brașov și despre dezvoltarea ei până la 1890*, Sibiu, 1890.

trebuincioase la al doilea clas învățături”, iar Zaharia Duma, care pregătea clasa a treia, învăța pe „slovenitorii de slove ... rumânește, ungurește, grecește și nemțește, împreună și a scrie și temeurile cele dintâi ale aritmeticii, cântările bisericești și altele, la întâiul clas trebuincioase științe”²⁰. Noua organizare, impusă de directorul școlilor naționale, protopopul șcheian Radu Tempea V, nu avea să dureze mult. Neajunsurile financiare cu care se confruntau șcheienii cumulează cu ravagiile provocate de ciuma din anii 1813-1817, când școala se închide, având să se redeschidă în 1822, prin noii dascăli Vasile Nergeș și Eustatie Pop, iar „școala de fete” prin dascălul Toma Moldovan, noii inspectori fiind Vasile Lacea și Nicolae Cepescu. Lăcașul de școală dovedindu-se din nou neîncăpător, la 1826 se cumpără „casele Ciurculeț” din Piața Prundului, care vor adăposti pe școlarii din Șchei până în preajma Primului Război Mondial. Până la 1850, când se înființează gimnaziul românesc, școala din Șchei acoperea toată necesitatea de învățatură pentru copiii românilor, fiind slujită de dascăli inimoși, între care Nicola Nicolau și fiul său Nicolae Nicolau, Anton Pann (pentru o scurtă perioadă), Simion Jinarul, Andronic Androne ș.a.²¹

În ceea ce privește predarea limbii grecești, putem cunoaște mai multe amănunte, întrucât în arhiva muzeului din Șchei se află un manuscris copiat de Băcur Popovici din Sohodol-Bran în anul 1786, pe vremea când era elev la școala din Șchei și avea ca dascăl pe Ioniță Duma. Manuscrisul, care poartă pe prima filă titlul „Cuvinte grecești”, sub forma unui glosar, prezintă bilingv (grecește și românește) părți ale corpului omenesc (limbă, nas, cap...), animale (măgar, vulpe, bou...), obiecte de casă (pat, plapumă, pernă, masă, cuțite...), culori, numere și zile ale săptămânii. În partea a doua a manuscrisului găsim expresii urmate de exerciții de formare a propozițiilor, propuse euristic, ceea ce ne permite să constatăm nivelul de înțelegere și învățare a limbii grecești la școala din Șchei²².

Bineînțeles că, în mare parte, succesul de care s-a bucurat școala din Șchei în această perioadă s-a datorat slujitorilor ei, dascăli plini de dăruire, care și-au închinat viața idealului didactic.

Prezentăm, în continuare, câțiva cărturari care au activat ca dascăli ai școlii din Șchei:

Vasile Cronicarul (1586-1659), fiul mai mic al protopopului Mihai, ctitorul clădirii de piatră pentru școală și colaboratorul diaconului Coresi în munca de traducere a cărților bisericești. La 18 ani semnează pe un *Minei*²³ ca dascăl al școlii, iar pe un manuscris al *Psalmilor*²⁴ ca grămatic, ceea ce presupune că, pe

²⁰ Andrei Bârseanu, *op.cit.*, p. 12.

²¹ Vasile Oltean, *Școala românească ...*, p. 139-177.

²² Arhiva Muzeului Primei Școli Românești, fond *Carte Veche*, ms. 1248.

²³ *Ibidem*, ms. 23.

²⁴ *Ibidem*, ms. 7.

lângă atribuția de dascăl al școlii, era și „scriitor la cetate”, funcție pe care a avut-o și tatăl său până la moarte. Pe tărâm cultural se impune prin două valoroase contribuții: alcătuirea primei cronici cu subiect românesc și a primului *Parimiar* românesc.

Cronica, al cărei original s-a pierdut, fiind interpolată în cronica lui Radu Tempea (manuscris aflat tot în arhiva din Șchei)²⁵ și reprodusă în colecția de documente germane de la Brașov²⁶, deși a fost concepută pe un plan mai vast, pentru a trata istoria completă a bisericii Sf. Nicolae din Șchei, s-a menținut în spațiul de activitate al propriei familii. În cronică, protopopul Vasile surprinde, în special, atmosfera de toleranță și conciliere patronată de principele Transilvaniei Gabriel Bethlen (1613-1629), care visa chiar să unească cele trei țări române, ca și Mihai Viteazul.

Parimiarul, aflat în aceeași arhivă²⁷, prezintă în limba română fragmente din *Vechiul Testament*, însoțite de texte muzicale, care se citeau și se cântau la vecerniile marilor sărbători, dar se foloseau și în școală.

Activitatea sa de la catedră este completată fericit cu cea de protopop al bisericii unde au slujit înaintașii săi (popa Pătr cel Bătrân – bunic, Mihai – tată, Constantin – frate).

Dascălul Costea (1689?-1704), ca dascăl al școlii din Șchei traduce mai multe cărți, pe care apoi le copiază cu mîgălă. La Academia Română se păstrează un voluminos *Miscelaneu*²⁸ care poartă însemnarea autografă a dascălului Costea: „Am scris eu, mult greșitul Costea, dascăl de la sfânta biserică din Șchei, luna novembre 25 de zile, anul 1703”. Primele file cuprind *Gromovnicul – Însemnare pentru tunet...*, un text astrologic, urmat de *Svetaia durovanaia*, o prelucrare a *Florii darurilor*, care prezintă virtuțile și viciile umane. Capitolul următor cuprinde cea mai veche traducere a *Fiziologului*, o carte populară de științe ale naturii, unde animalele sunt interpretate ca simboluri umane. Urmează *Povestea țărilor și a împăraților, cine-s în pământul Asiei și Cosmografia*, „ce se zice împărțea pământului pre hotară și pre alțe semne ce sunt în cercurile cerului”. Nu lipsește din manuscrisul dascălului Costea *Legenda Sibilei*, sibilele fiind socotite în lumea antică prorocițe cu viață îndelungată. De asemenea, nu lipsește, în manuscris, *Încercare a scrie istoria lui Isop*, cunoscuta carte a antichității grecești. Caracterul școlar al manuscrisului este evident, atât prin conținutul de interes educativ, cât și prin felul în care au fost așezate textele, pentru ca dascălul Costea,

²⁵ *Ibidem*, ms. 39.

²⁶ „Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt”, Bd. V, *Chroniken und Tagebücher*, II, Kronstadt, 1909. p. 1-5.

²⁷ Arhiva Muzeului Primei Școli Românești, ms. 36.

²⁸ Biblioteca Academiei Române, fond *Manuscrise*, ms. 1436.

fiind dascăl al școlii, să le folosească în școală, unde s-a păstrat până la 1798, când manuscrisul este dăruit Academiei.

Alexandru Polonul (dascăl al școlii între 1690-1700). „un polon (din Liov – cum afirmă Nicolae Iorga²⁹ – stabilit la Brașov, un dascăl învățat, care știa limba țării de unde venise, limba aceleia în care se așezase și, pe lângă acestea, ceva latinește, grecește, slavonește”. Traduce mai întâi din slavă *Penticostarionul* la 1694, urmat de *Psaltirea slavo-română cu tâlc*, precum și de *Amartolon Sotiria* (Mântuirea păcătoșilor), tradusă din limba greacă. Din limba rusă traduce *Patericul*, care „cuprinde întru sine, fiind viața sfinților, a prea cuvioși și de Dumnezeu purtători, părinții noștri, carii străluciră în peșteri”.

Petcu Șoanu (1706-1741), autorul primului calendar almanah în limba română, socotit de Mircea Tomescu „prima carte cu conținut laic, care a circulat intens ... fiind cunoscută tuturor ținuturilor românești”³⁰. După aprecierea specialiștilor, între anii 1731-1739, dascălul din Șchei, Petcu Șoanu, a tipărit anual câte un calendar, parte din ele fiind pierdute, păstrându-se doar două exemplare la Academie³¹.

În această perioadă școala este slujită de cărtuari care făceau parte din aceeași familie, din care amintim:

Grizii, reprezentată de Eustatie Grid, Dimitrie Eustatievici, Nicolae Grid ș.a.

Protopopului **Eustatie Grid (1721-1767)** îi datorăm etajarea școlii, la anul 1760, slujind în același timp obștea din Șchei prin numeroasele misiuni diplomatice făcute la Kiev, în Muntenia și Moldova, chiar și în favoarea cetății³².

Fiul său, **Dimitrie Eustatievici Brașoveanul (1730-1796)**, după ce studiază la Kiev și la Halle, ca dascăl al școlii din Șchei scrie prima gramatică românească la anul 1757, care poartă titlul: *Întru mărirea sfintei cei de o ființă, făcătoare de viață și nedespărțitei Troițe a Tatălui și a Fiului și a Sfântului Duh GRAMATICA ROMÂNEASCĂ, afierosită prea blagocestivului, prea luminatului și prea înălțatului domn și oblăduitor a toată Ungrovlahia, domnului Io Constantin Voievod, acum întâi izvodită prin Dimitrie Eustatiev Brașoveanu, metodos prea folositori și prea trebuincios întărit cu pilde prea folositoare, așezat cu rânduială dreaptă și rodit în Bulgaria Brașovului, anul 1757 sept. 1*³³.

²⁹ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, ediția a II-a, București, 1901, p. 61.

³⁰ Mircea Tomescu, *Calendarele românești, 1733-1830*, București, Editura Academiei, 1957, p. 95.

³¹ Biblioteca Academiei Române, fond *Carte Veche*, cf. Nerva Hodoș, Ion Bianu, *Bibliografia Românească Veche (1508-1817)*, vol. II, București, 1903-1909, p. 48.

³² Candid Mușlea, *op. cit.*, p. 179-189.

³³ Nicolae Ursu, *Dimitrie Eustatievici Brașoveanu – Gramatica Românească – 1757*, București, Editura Academiei, 1969.

Începând din anul 1786 și până la moarte (1796) i se încredințează directoratul Școlilor Naționale Neunite din Transilvania, cu sediul la Sibiu, fiind primul director al acestei prestigioase instituții, postură în care alcătuiește manuale și programe, reorganizează școli. Menționăm dintre manualele sale: *Ducere de mână sau povățuire către aritmetică sau socoteală*, cu text bilingv, român-german, tipărit la Sibiu în 1789, folosind ca model cartea vieneză a lui I. Fellingner din 1774. Tot la Sibiu, în anul 1788, editează *Bucoavna pentru pruncii cei rumânești*, tot cu conținut bilingv, român-german. După editarea mai multor cărți cu conținut didactic religios, pune bazele unei reviste românești, „Foaia română pentru econom”, a cărei apariție a fost amânată datorită morții sale premature.

Baranii sunt o altă familie de cărturari din Șchei, slujitori ai școlii. Dintre membrii acestei familii amintim pe **Teodor Baran**, fiul protopopului Florea Baran din Șchei, care, „scriind multe cărți bisericești, întorcându-le de pe sârbie, pe românie – cum spune cronica anonimă a Șcheiului³⁴, după ce studiasse la școala brâncovenească de la Câmpulung cu dascălul făgărășan Ioan Făgărășanu, revine în Șchei, unde traduce și copiază mai multe Mineie și un valoros *Izvod românesc cu slujbele praznicelor*, precum și mai multe Catastife, în care consemnează asemenea unui cronicar evenimentele timpului, dar și frământările obștești ale familiei de cărturari din Șchei³⁵.

Hobanii sunt tot o familie de cărturari din Șchei, cunoscuți în această perioadă școlară, din rândul căreia menționăm pe **Barbu Hoban**, autorul unui valoros manual de filozofie, amintit mai sus³⁶.

Dumeștii³⁷, o numeroasă familie de cărturari, din tată în fiu dascăli ai școlii din Șchei, din rândul cărora menționăm pe gocimanul³⁸ **Radu Duma**, care slujește școala în calitate de „jurat” al bisericii din Șchei, alcătuind și o *Cronologie* (o scurtă cronică a Șcheilor între 1292 și sec. al XVIII-lea) pe unul din catastifele bisericii, în care sunt consemnate toate valorile materiale ale bisericii. **Dimitrie Duma** scrie un *Miscelaneu* la 1754 cu întrebuițare școlară, iar **Ion Duma** scrie primul manual de *Psaltichie* la 1751, pe care îl tipărește la București, precum și mai multe *Miscelaneu* teologice. Cel mai cunoscut membru al acestei familii este **Radu Duma**. „Acest dascăl – spunea cronica anonimă – fiind cuvios și vrednic, multe cărți au tălmăcit și le-au scris latinește, grecește și sârbește, socotind fieștecare din cei cu pricepere că mare dar are de la Dumnezeu...”³⁹. Angajat să

³⁴ N. N. State, *Înștiințări – Câteva capitole din trecutul românilor din Șcheii Brașovului*, Brașov, 1906, p. 36.

³⁵ Vasile Oltean, *Școala românească...*, p. 78-84.

³⁶ *Ibidem*, p. 88-94.

³⁷ *Ibidem*, p. 95-108.

³⁸ Gociman = epitrop (la biserică), din germ. Goottsmann.

³⁹ N. N. State, *op.cit.*, p. 39.

începe copiii școlii din Șchei „a ceti, a scrie, socoteala și îndreptarul legii”, Radu Duma slujește toată viața sa școala, realizând și *Catalogul dascălilor*⁴⁰. Lui i se atribuie traducerea *Halimei* (1001 de nopți), terminată la 1786, precum și inițiativa de a traduce pentru prima dată Mineiul în limba română, reușind să traducă doar Mineiele pentru lunile septembrie și martie, celelalte fiind traduse și tipărite la Râmnic, de episcopii Chesare și Filaret. Traduce apoi din slavă *Livada duhovnicească sau Raiul nou*, la 1777, urmată de *Piatra smintelii*, tot o traducere din slavă terminată la 1780, urmată după șapte ani de *Piatra credinței*, cărți de înțelepciune creștină, încărcate de filozofie morală. Un alt miscelaneu conține *Teologia pastorală, Preoția sau îndreptarea preoților*, ca să amintim doar câteva din numeroasele cărți traduse și copiate de acest dascăl al școlii, din veacul al XVIII-lea.

Familia **Tempea**, prin cele șase generații de protopopi, a înscris valori deosebite pe tărâm școlar și spiritual pe tot parcursul veacului al XVIII-lea, constituind obiect de cercetare pentru Candid Mușlea, care le-a dedicat o monografie⁴¹. Remarcăm contribuția protopopului **Radu Tempea II (1691-1742)**, absolvent al școlii brâncovenești de la Câmpulung⁴², devenit dascăl al școlii din Șchei și apoi protopop, calitate în care scrie o *Evanghelie cu tâlc*, o valoroasă tălmăcire prelucrată a textelor biblice, lucrarea sa cea mai importantă rămânând *Istoria sfintei beseareci a Șcheailor Brașovului*, păstrată în manuscris în muzeul din Șchei⁴³, cunoscând două ediții ulterioare⁴⁴. Lucrarea sa istorică se înscrie în curentul iluminist al Școlii Ardelene, redând, în afara întâmplărilor locale, mărturii de frământare istorică din întregul spațiu românesc.

Radu Tempea V (1768-1824), după ce activează ca dascăl al școlii, devine protopop al bisericii și, totodată, cel de al doilea director al Școlilor Naționale Neunite din Transilvania (după brașoveanul Dimitrie Eustatievici), cu sediul la Sibiu. În această calitate reorganizează școala din Șchei sub forma unei „Școli capitale” (normale), cu trei clase, la care „afară de rânduile și știutele învățături, se mai învața limba (*sic!*) nemțească, ungurească și grecească”. Pe lângă aceasta, în suburbiul Tocilelor, tot în Șchei, se organizează o „școală trivială”, cu un singur dascăl, în persoana lui Nicolae Grid, care terminase cursurile pedagogice de la Cluj în limbile latină și maghiară. La școala din Șchei,

⁴⁰ Arhiva Muzeului Primei Școli Românești, Catastif 58.

⁴¹ Candid Mușlea, *O dinastie de preoți și protopopi – Radu Tempea*, Brașov, 1939.

⁴² Vasile Oltean, *Antim Ivireanu și preoții ortodocși din Șcheii Brașovului*, în „Biserica Ortodoxă Română”, an XXV (1976), nr. 2.

⁴³ Arhiva Muzeului Primei Școli Românești, fond *Carte Veche*, ms. 39.

⁴⁴ Sterie Stinghe, *Istoria sfintei beseareci a Șcheailor Brașovului – Manuscript de la Radu Tempea*, Brașov, 1899; Octavian Șchiau, Livia Bot, *Radu Tempea – Istoria sfintei beseareci a Șcheailor Brașovului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1978.

ca „dascăl mare” este numit **Ioan Barac**, „carele va învăța gramaticeste pe prunci, ungurește și nemțește și pe lângă acestea și alte trebuincioase științe frumoase”, întrucât „știința filozoficească deplin au săvârșit-o”. Al doilea dascăl este **Mihăilă Munteanul** din Sibiu, „carele va învăța pruncii învățătura credinții, temeiurile cele dintâi ale limbii nemțești și ungurești, năravurile cele bune și alte trebuincioase, la al doilea clas învățături”. Pentru prima clasă este angajat **Zaharia Duma**, cu obligația „să învețe pruncii cunoscători de slove, pe slovenitori, pe cetitori, rumânește, grecește, nemțește și ungurește, împreună și a scrie și temeiurile cele dintâi ale aritmeticii, cântările bisericești și altele la clasul întâi trebuincioase cuvinte”⁴⁵.

Interesat să înființeze în Șchei și un curs al „învățaturii normalicești pentru candidații de dascălie și cantori”, așa cum făcuse antecesorul său, Dimitrie Eustatievici la Sibiu, Radu Tempea refuză, în 1804, inițiativa directorului Școlilor Naționale Neunite, Gheorghe Haines, de a organiza în Șchei o școală teologică și pedagogică, destinând banii existenți pentru punerea la punct a școlii normale din Șchei⁴⁶.

Până la înființarea gimnaziului șagunian din Brașov, școala din Șchei funcționează în structura organizatorică instituită de Radu Tempea V.

În veacul al XVIII-lea, la școala din Șchei sunt întrebuițate numeroase manuale, tipărite în spațiul național (Brașov, Sibiu, Snagov, Râmnic) sau în Imperiu (Viena). Dintre acestea menționăm:

Carte de lumină, cu drepte dovediri din dogmele bisericii Răsăritului, asupra dejghinării papistașilor, Snagov, 1699, o carte de dogmă a lui Maxim Peloponezianul, editată de mitropolitul muntean Antim Ivireanu sub patronajul voievodului Constantin Brâncoveanu „pentru ca să să dea în dar pravoslavnicilor”. După înființarea gimnaziului, cartea este folosită și la acest institut de învățământ.

Bucoavnă pentru învățarea pruncilor, Râmnic, 1749, „întru care se cuprind buchele și slovele și cele 10 porunci și cele zece fericiri, cu tâlcuiala lor pe scurt”, editată de ieromonahul Lavrentie de la Râmnic, cu patronajul episcopului Grigore.

Învățătura creștinească, Blaj, 1756, tipărită de Dumitru Râmniceanu, sub patronajul episcopului Pavel Aron al Făgărașului, care cuprinde „întrebări și răspunsuri pentru procopseala școalelor”.

Bucvar sau începere de învățatură, destinat „celor ce vor să învețe carte cu slove slovenești”, Viena, 1771, cunoscând mai multe ediții ulterioare la Sibiu, Brașov, Blaj, București și Iași.

⁴⁵ Andrei Bârseanu, *op.cit.*, p. 12-13.

⁴⁶ Arhiva Muzeului Primei Școli Românești, Document 853/1803; vezi și Vasile Oltean, *Acte, documente și scrisori din Șcheii Brașovului*, București, Editura Minerva, 1981, p. 49-50.

Ducere de mână către aritmetică sau socoteală, destinată „pruncilor românești, celor neuniți, ce învață la școalele cele mici”, tipărită bilingv (română-germană), la Viena, în anul 1777.

Bucoavnă pentru deprinderea pruncilor la cetanie și la temeiul învățaturii creștinești, Blaj, 1777, tipărită de Petru Popovici Râmnicianul, sub patronajul episcopului unit Grigore Maior.

Ducere de mână către cinstea și dreptatea, adecă la copiii rumânești neuniți, cei ce în școalele cele mici să învață spre ceteria rânduitei carte, Viena, 1777, tipărită bilingv (română-germană).

Ducere de mână către aritmetică sau socoteală pentru limba pruncilor românești, ce se învață la școalele cele mici, tipărită la Viena, în anul 1785, tot bilingv (germană-română).

Gheorghe Șincai, *Îndreptare către aritmetică – întâia carte*, Blaj, 1785, destinată „spre folosul tuturor școalelor normalicești a (sic!) neamului românesc”, scrisă bilingv (germană-română).

Bucoavnă pentru pruncii cei rumânești, carii să află în Marele Principatul Ardealului, Sibiu, 1788.

Ioan Molnar, *Gramatica germană-română*, Viena, 1788, retipărită la Sibiu în 1810 și 1823.

Ducere de mână către frumoasa scriere românească, Viena, 1792, „pentru întrebuintarea școalelor naționalicești românești”.

Alfavița sau Bucuavnă, Blaj, 1796, tipărită „pentru folosul și procopseala școalelor neamului românesc”⁴⁷.

Prezența acestor cărți la școala din Șchei, alături de cele mai vechi, ne oferă o imagine a nivelului înalt atins de învățământul timpului în Șchei la școala susținută financiar de biserică și negustorii locali, slujită de inimoșii dascăli prezentați mai sus.

Résumé

Dans une Histoire de l'enseignement en Roumanie, parue en 1893, l'existence de l'école roumaine de Șcheii Brașovului (en Transylvanie) au XVIème siècle est confirmée comme „école slavone d'étude des humanités”, en ignorant la vérité qu'au XVIème siècle, par l'activité de l'imprimerie du fameux Coresi à Șcheii Brașovului, la langue slavone était déjà remplacée par la langue roumaine, même dans les livres religieux.

⁴⁷ Vasile Oltean, *Școala românească...*, p. 126-131.

L'auteur de l'étude, bénéficiaire d'une vaste culture dans le domaine de l'histoire de l'enseignement, nous conduit à travers l'évolution de cet important foyer de culture. Il invoque deux arguments pour placer les débuts de l'enseignement roumain de Șcheii Brașovului plus tôt que l'on a pu déjà prouver: le premier, une récente découverte faite dans Șcheii Brașovului, un fragment d'un livre religieux appelé Omiliar, qui date depuis XIème-XIIème siècle, dont le contenu didactique est incontestable; le second, la chronique de l'église „Sfântul Nicolae” (Saint Nicholas) de Șcheii Brașovului, qui dit qu'en 1495 „on a bâti la sainte église et l'école”.

Une autre possible épreuve qui montre le niveau d'instruction des orthodoxes de Brașov est un document papal du Pape Boniface IX, daté le 15 décembre 1399, qui sollicitait que les chrétiens orthodoxes de Șchei qui savaient lire et écrire – enseignés par des „faux enseignants” – soient attirés au catholicisme, comme on l'avait déjà fait avec les chrétiens sujets des Evêchés de Milcov et d'Argeș.

L'article présente aussi l'évolution de l'Ecole de Șchei à travers les siècles, les livres y utilisés, des noms et des biographies des plus fameux enseignants qui y ont déployé leur activité.